

IRODA

Narzullayeva Gulzebo Fayzulla qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Aniq va Tabiiy fakulteti matematika yo'nalishi

1-kurs 1-M 24 talabasi

Shomurotov Ulug'bek Meliboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya

Kafedra o'qituvchisi (maqola ilmiy rahbari)

ulug'bekshomurotov986@gmail.com

Annotatsiya: *Iroda o'zaro bog'liq ikkita vazifaning - undovchi va tormozlash to'xtatuvchi) vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi va ularda o'zini nomoyon qiladi. Filofofiya va psixologiyada idealizm kishi irodasini alohida, dastlabki faollikka bo'ysungan bo'ladi. Amerika psixologi U. Jeyms harakatda hech narsaga bog'liq bo'lmagan irodaviy hukmga etakchi rol beradi. Obrazli tarzda bu quyidagicha tasavvur qilinardi: kishi o'z-o'ziga "Fiat!" (lotincha "Ha bo'la qolgin!" degan ma'noga ega bo'lgan so'zni bildiradi) deydi va go'yo ana shu birinchi galgi mistik turki bilan belgilanmagan holda ish amalga oshiriladi.*

Kalit so'z: *Shaxsning motivlari iroda sifatida. Shaxs va irodaviy hatti - harakatlar (faoliyat). Irodaviy akt va uning tuzilishi. Qaror qabul qilish va uning psixologik tavsifnomasi. Irodaviy zo'r berish. Shaxsning irodaviy sifatlari va ularning shakllanishi. O'z irodasini tarbiyalash.*

Kirish

I r o d a - bu shunchaki, istak va uning qondirilishi emas, balki bu ham istak, ham uni to'xtatish, ham istak, ham ayni vaqtda undan voz kechishdir.

Odamlar o'zlarining qilgan ishlari uchun mas'uliyatni kimga yuklashga moyil bo'lishiga qarab sezilarli ravishda farqlanadilar. Kishining o'z faoliyati

natijalari uchun ma'suliyatni tashqi kuchlarga va sharoitlarga qayd qilib quyish yoki aksincha, ularni shaxsiy kuch-g'ayratlariga va qobiliyatlariga moyilligini belgilaydigan sifatlar nazoratni lokallashtirish deyiladi (psixologiyada adabiyotlarda "nazorat lokusi" degan termin qo'llaniladi, lotinchada "locus"-urnashgan joy va frantsuzcha "contlore"- tekshirish deyiladi). O'z xulq-atvori va o'z ishlari sabablarini tashqi omillar (taqdir, holatlar, tasodiflar va boshqalardan) deb bilishga moyil bo'ladigan odamlar. Shunaqa paytda nazoratning tashqi (eksternal) lokallashtirilishi to'g'risida gapiriladi. Bu toifaga mansub o'quvchilar olingan qoniqarsiz baholarini istagan vaj-bahona bilan tushuntirishadi ("Topshiriq doskada noto'g'ri yozilgan ekan", "Uyimizga mehmon kelib, dars qilishimga xalaqit berishdi", "Bu qoidani biz o'tganimiz yo'q" va hokozo.) Tadqiqotlar nazoratning eksternal lokallikka moyilligi mas'uliyatsizlik, o'z imkoniyatlariga ishonmaslik, xavfsirash, o'z niyatlarini ro'yobga chiqarishni yana va yana kechiktirishga intilish kabi shaxsiy fazilatlar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Agar individ, odatda, o'z qilmishlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olsa va uning sabablarini o'z qobiliyati, xarakteri va shu kabilarda deb bilsa, unda nazoratning ichki (internal) lokallashuvi (joylashuvi) ustuni deb hisoblash uchun asos bor.

Nazoratning ichki lokallashtirilishi xos bo'lgan o'quvchi "ikki" olganda buni topshiriq yoxud unga qiziqarli emasligi bilan, yoxud faromushxotirligi bilan tushuntiradi. Nazoratning ichki lokallashtirilishi xos bo'lgan odamlar maqsadga erishishda ancha mas'uliyatli, izchil, o'z-o'zini tahlil qilishga moyil, kirishimli va mustaqil bo'lishi aniqlangan. Ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarga ega bo'lgan irodaviy harakatning internal yoki eksternal lokallashtirilishi shaxsning tarbiya jarayonida shakllanadigan barqaror fazilatdir. Kishining tavakkalchilik sharoitidagi hatti-harakati irodaning xarakterli ko'rinishlaridan biri sifatida nomoyon bo'ladi.

Bevosita irodaviy harakatga undaydigan sabablar, ehtiyojlar, uning motivlari va maqsadlari, ishtiyoqlari, istaklari va hokozolari kiradi. Bo'lar aniq bo'lsa, bunday intilish istak deyiladi. Anglanmagan intilishlar havaslar deb

ataladi. Havas istakka qaraganda kishining irodaviy yordamini kamroq oladi va shu sababli havasning maqsadi ko`pincha real amalga oshmaydi. His-tuyg`ular irodaviy harakatlarga undaydigan muhim sababdir. Ular qiyinchiliklarni engishga, o`z oldiga qo`yilgan maqsadga sabot bilan erishishga undaydi. Irodaviy sifatlarni tarkib toptirishda mehnatning ahamiyati katta. Kishining qaror topgan qarashlari, dunyoqarashi, irodaviy xulq -atvorning muhim sababidir. Irodaviy jarayonlar oddiy va murakkab bo`ladi. Oddiy - kishi hech ikkilanmasdan ko`zlagan maqsad sari boradi, u nimaga va qanday yo`l bilan erishajagini aniq biladi. Murakkab - maqsadni tanlashga ikkilanish, harakatni tanlashga qiynalish. Bunday hollarda irodaviy harakat murakkab xarakterga ega bo`ladi va ikki bosqichga ajratiladi:

1) tayyorgarlik;

2) bajarilish;

1- Niyatni, maqsadni, anglashni ba`zan motivlar kurashi bilan qarorga kelishini, ish olib boriladigan metodlarni tanlashni o`z ichiga oladi. Masalan, oliy o`quv yurtiga kirish bosqichlari.

3) 2- Qarorning bajarilishi. Kishi faoliyati davomida o`zini xarakterlab beradigan irodaviy sifatlarni hosil qiladi. Ayrim xususiyatlar kishini yanada faol qiladi, bu hol yarim sharlar po`stlog`idagi qo`zg`alish jarayonlarining ustunlik qilishi bilan bog`langan bo`ladi, boshqa sifatlarni yoqimsiz psixik jarayonlarga va harakatlarga xalaqit berishda, ularni to`xtatib qolishda, yo`q qilishda nomoyon bo`ladi.

4) 1. Aktivlik bilan bog`liq bo`lgan sifatlarga : qat`iylik, dadillik, sabrmatonat (o`jarlik emas), mustaqillik (negativizm emas. Negativizm qanday qilib bo`lsa ham tashqaridan bo`ladigan ta`sirga qarshilik ko`rsatishga intilish xususiyati xosdir). Irodali kishi ta`sirga beriluvchan bo`lmaydi. Mustaqillik-o`z hatti harakatlarini jamoaning fikri va irodasiga buysundirmaslik kerak degan ma`noni bildirmaydi. Biroq "podaga o`xshab harakat qilish tuyg`usi" degan tuyg`uga ham berilmaslik kerak. Ko`pgina yomon odatlar (ichkilikbozlik, chekish va hokozolar) irodasi zaif kishilarga aynan mustaqil bo`lmagan, ta`sirga

beriluvchan va taqlid qilishga moyil bo'lgan kishilarga yopishib oladi. Harakatlarni mustaqil bajarish o'z kuchiga ishonch hosil qilishda yordam beradi, bu ishonch kishining muhim irodaviy xususiyatidir.

5) 2. Nomaqbul psixik jarayonlar va harakatlarning tormozlanishi bilan bog'liq bo'lgan iroda sifatlariga: chidam(o'zini tuta bilish), bardoshlik, sabr-tokat, intizomlik va uyushqoqlik, batartiblik, aniqlik, puxtalik kiradi. Irodasi sustlikning nomoyon bo'lish doirasi xuddi kuchli irodaning xarakterli sifatlari kabi rang-barangdir. Irodasi sustlikning eng chekka darajasi psixika normasi chegarasidan tashqarida bo'ladi. Masalan, abuliy va apraksiya shunga kiradi. YAlqovlik - kishining qiyinchiliklarini engishdan bosh tortishga intilishi, irodaviy sustlikning eng tipik ko'rinishidir. Shunisi diqqatga loyiqki, boshqa barcha hollarda qandaydir kamchiliklarni olishga unchalik moyil bo'lmasalar ham, bu deffektni juda oson tan oladilar. YAlqovlik - kishi ojizligi va sustligining, uning hayotga layoqatsizligining umumiy ishga befarqligining dalilidir. YAlqov kishi odatda nazoratning tashqi tomonlariga e'tibor bermaydi va shu sababli beparvodir. YAlqovlik- kishining qiyofasidir, shuning uchun ham uni butun choralar bilan yo'qotish zarur. YAlqovlik, shuningdek, ojizlikning boshqa ko'rinishlarining - qo'rqqoqlik, jur'atsizlik, o'zini tuta bilmaslik va boshqalar shaxsning rivojlanishidagi jiddiy kamchiliklardir, ularni bartaraf etish jiddiy tarbiyaviy ishni va avvalo o'z-o'zini tarbiyalashni tashkil etishni talab qiladi. Irodaning ijobiy fazilatlari, uning kuchining namoyish qilinishi faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, kishi shaxsini eng yaxshi tomondan ko'rsatadi. Bu kabi irodaviy fazilatlarning ruyxati juda katta: qahramonlik, sabotlilik, qat'iylik, mustaqillik, o'zini tuta bilish va ko'pgina boshqalar. Xususan qat'iylik - irodaning individual fazilati bo'lib, mustaqil ravishda mas'uliyatli qaror qabul qilish hamda uni faoliyatda so'zsiz amalga oshirish qobiliyati va malakasi bilan bog'liqdir.

Irodaviy fazilatni baholash atiga birgina "kuchli-kuchsiz" o'lchovi bilan ifodalanmasligi kerak. Irodaning axloqiy tarbiyalanganligi, agar hal qiluvchi bo'lmasa ham, muhim ahamiyatga egadir. Irodaviy ko'rinishlar xarakteristikasi,

ularning ma'naviy bahosi irodaviy akt amalga oshirilishining asosiga qo'yilgan motivlarning sosial ahamiyatiga bog'liqdir.

Irodani mustaqil tarbiyalash usullari juda ham har xil bo'lishi mumkin, lekin ularning hammasi quyidagi shartlarga amal qilishni o'z ichiga oladi.

1. Irodani tarbiyalashni nisbatan arzimas qiyinchiliklarni bartaraf etishni odat qilishdan boshlash kerak. Oldiniga unchalik katta bo'lmagan qiyinchilikni, vaqt o'tishi bilan esa ancha katta qiyinchiliklarni muntazam ravishda chiniqtiradi.

Har bir qarshilikni "buysundirilmagan qal'a" sifatida baholash lozim va uni, bu "qal'ani olish" uchun barcha imkoniyatni ishga solish kerak.

2. Qiyinchiliklarni va to'siqlarni bartaraf etish ma'lum maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladi. Maqsad qanchalik ahamiyatli bo'lsa, irodaviy motivlar darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, kishi shunchalik katta qiyinchiliklarni bartaraf etishga qodirdir. Muhimi, kishi kundalik ishlari orasida uzoq kelajakni hech qachon unutmasligi, faoliyatning so'nggi maqsadlarini hech vaqt esdan chiqarmasligi kerak.

3. Qabul qilingan qaror bajarilishi kerak. Har gal, qachonki, qaror qabul qilinib, uning bajarilishi yana va yana kechiktirilaversa kishining irodasi izdan chiqadi, qabul qilingan qarorlarning muntazam ravishda bajarilmasligi kishi irodasini intizomsiz qilib qo'yadi. Ammo qaror qabul qilayotib, uning ham maqsadga muvofiqligini, ham bajarilishini hisob-kitobga olishimiz kerak.

4. Agar kishi uzoqqa mo'ljallangan maqsadni oldiga qo'ygan takdirda uzoq istiqbolni nazarda tutishi, bu maqsadga erishish bosqichlarini ko'rishi, yaqin kelajakka mo'ljallangan istiqbolni ko'ra olishi juda muhimdir. Pirovardida pirovard maqsadga erishish uchun sharoitlar yaratiladi.

Xulosa

Sport bilan muntazam ravishda shug'ullanish kishi irodasini chiniktirishning muhim sharoitlaridan biridir. Irodani tarbiyalash to'g'risida gapirilarkan, faoliyatning muvaffaqiyatli bajarilishi faqat u yoki irodaviy fazilatlar shakllanishiga emas, balki belgilanadigan narsaning real bajarilishi sharti sifatidagi tegishli ko'nikmalarning borligiga, qo'yilgan maqsadlarga

erishilishiga bog`liq ekanligini unutmash kerak. Foydali ko`nikmalarning va birinchi navbatda mehnat ko`nikmalarini shakllantirish qo`yilgan maqsadlarga muvaffaqiyatli erishishning muhim shartlaridan biri sifatida nomoyon bo`ladi. Pirovardida, shuni aytish kerakki, asosiy irodaviy fazilatlarining rivojlanishi kishining boshqa odamlar bilan doimiy muloqoti jarayonida, u bilan birgalikda ishlashi davomida yuz beradi. Jamiyatdan tashqarida, jamoadan tashqarida kishining irodasi normal rivojlana olmaydi.

Har bir talabada irodani rivojlantirish va uni mustaqil ravishda tarbiyalash uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Irodani ongli ravishda tarbiyalash jarayoni qanchalik tez boshlansa, shunchalik ko`p muvaffaqiyatlarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Chaldini R. Psixologiya vliyaniya. - M., 1999
2. G`oziev E. Psixologiya. T. 1994.
3. Gamezo M. V., Domashenko I. A. Atlas po psixologii. - M., 1986
4. Gippenreyter Yu. B. Vvedenie v obshuyu psixologiyu. Kurs leksiy. - M., 1996
5. Granovskaya R. M. Elementi prakticheskoy psixologii. SPb, 1997
6. Grimak L. P. Rezervi chelovecheskoy psixiki. - M., 1990
7. Karimova V. M. Psixologiya. - T., 2002
8. Karimova V. M., Akramova F. Psixologiya. Ma`ruzalar matni - T., 2000
9. Kovalev V. I. Motivi povedeniya i deyatelnosti. - M., 1988
10. Olshanskiy B. B. Prakticheskaya psixologiya dlya uchiteley. M. 1994.
11. Prakticheskaya psixodiagnostika. Metodiki i testi. - M., 1999
12. Psixologiya. Uchebnik. - Pod red. A. Krilova - M., 1998
13. Rubinshteyn S. L. Osnovi obshey psixologii. - M., 1998
14. Umumiy psixologiya. A. V. Petrovskiy ta`hriiri ostida. T.1992